

Casasús i Guri, Josep Maria

Els orígens i l'evolució del
periodisme científic a Catalunya

1. El protoperiodisme científic en les cultures europees

La primera desclosa del periodisme modern es va esdevenir, com sabem, a Alemanya. Al Leipzig de finals del segle XVII sortí el primer periòdic diari detectat fins ara: el *Leipzig Zeitung* (1660). Christian Weise (1642-1708) publicà l'any 1676 les primeres anàlisis de contingut (examinà les notícies que donaven d'antuvi els «nous periòdics» entre 1660 i 1676). En aquest marc històric, el metge i teòleg Tobias Peucer presentà la primera tesi doctoral sobre periodisme que coneixem en el món: el treball intítulat *De relationibus novellis*, llegit a la Universitat de Leipzig l'any 1690.

A la tesi de Peucer hom constata —entre unes altres coses que ara no fan al cas— l'aparició primerenca de dues qüestions vinculades al periodisme científic i de precisió: *a*) la confiança teòrica que els «nous periòdics» —així anomenava aquell doctorand els diaris— millorarien la narrativa històrica i la mateixa ciència de la història (Peucer, 1990, 38-39); i *b*) els criteris sobre quins esdeveniments caldria seleccionar per als «nous periòdics», entre els quals es destaquen els científics. Peucer diu ben clarament que en la tria dels esdeveniments caldrà que prevalgui «un valor memorable o científic» (Peucer, 1990, 39-40).

Respecte a la primera constatació, cal dir que Peucer aplegava les posicions de tota una tradició de literatura crítica respecte als historiadors antics (Ciceró contra Heròdot i Teopomp; Estrabó contra els

historiadors antics en general; Quintilià contra els grecs, als quals atribuïa massa llicències poètiques; Flavius Vopiscus contra Livi i contra Sal·lusti) (Peucer, 1990, 38-39).

Peucer, potser massa il·lusionadament —o ingènument—, confiava que els nous periodistes, testimonis directes de l'actualitat, superarien els vicis i les mancances dels historiadors, els quals fabulaven amb escriure o s'engrescaven massa amb les llegendes i les fantasies.

La cursa del temps i els resultats dels treballs humans al llarg del camí de la història ens permeten ara comparar aquelles expectatives de l'autor del segle XVII amb la crua realitat d'avui; però no és pas ara el moment d'entrar a ponderar aquests aspectes del procés que estan vinculats a les ètiques professionals.

Si m'he estès particularment en aquell moment del segle XVII, és per explicar que, en plena desclosa del periodisme antic, ja hi ha una preocupació acadèmica per dues qüestions molt lligades al periodisme científic: la precisió i la rigor narratives, i la necessitat de seleccionar i de valorar les notícies d'interès científic.

2. *L'embranchida de la vulgarització científica durant la Il·lustració*

L'esperit matisadament i incipientment «positivista» de la Reforma, que havia inspirat la tesi de Tobias Peucer al Leipzig del 1690, trobà una relativa continuïtat en el gran periodisme de les cultures calvinistes i a l'Anglaterra del segle XVIII (Addison i Steele), però l'empenta més decisiva a favor del progrés de la divulgació científica es donà, al marge de l'activitat estrictament periodística, amb l'avenç de les tècniques de la vulgarització científica durant la Il·lustració francesa i, més concretament, a la seva obra cabdal i més significativa en aquest sentit: l'*Enciclopèdia* de Diderot i D'Alembert (1751-1772).

Heinrich Lausberg ha afirmat que el «caràcter marcadament retòric de la llengua francesa en el segle XVII» va contribuir al reeiximent de la vulgarització científica il·lustrada:

Als literats amb formació i pràctica retòriques els abellia fer accessibles al públic en general matèries científiques de complexitat pròpia d'especialistes (l'*obscurum genus* de Quintilià, les *causa obscura* de sant Isidor), mitjançant la simplificació expositiva (Lausberg, 1983, I, 115)

3. *Introducció al periodisme científic català*

La tradició catalana en matèria de periodisme científic entronca, lògicament, amb aquests corrents de la història cultural que preparaven la modernitat (Renaixement, Reforma, Il·lustració), que lliguen amb una tradició pròpia (Ramon Llull, Joan Lluís Vives), que s'enforteixen periòdicament amb influències foranes més contemporànies (l'escola filosòfica escocesa del «sentit comú» en els primers publicistes del segle XIX; el Realisme i el Naturalisme; les tècniques periodístiques americanes del *rewriting* en el segle XX) i que adopten sovint formes genuïnes generades per les condicions de la nostra història (el tarannà modernitzador del primer catalanisme polític, el Noucentisme, la renovació pedagògica i periodística en els anys de la Generalitat republicana).

4. *Influència il·lustrada en els precursors del periodisme científic català*

Com a precursors de la tradició catalana de divulgació científica en la prehistòria del nostre periodisme modern, cal fer esment dels tractats d'aritmètica de Francesc Ifern i Anton Ricarte, en el segle XVIII, i de les observacions que sobre matèries científiques van fer alguns aventurers i exploradors il·lustres, com ara Domènec Badia, *Alí Bei* (1766-1818), amb els seus reports de viatge pel nord d'Àfrica i per l'Orient Pròxim, i Joaquim Gatell Folch (1826-1879), amb els seus estudis sobre el Marroc.

Una dada significativa de les posicions avançades d'Alí Bei en aquesta qüestió és aquell capítol en el qual palesa que va quedar sobtat en detectar que els àrabs encara confonien l'astronomia amb l'astrologia. A començament del segle XIX!! Pensem un moment què diria Alí Bei si es trobés ara al vestíbul del metro de la plaça de Catalunya i veiés que, dos segles més tard, en un país europeu, hi ha una munió d'astròlegs que es guanyen molt bé la vida.

Alí Bei i Joaquim Gatell feien reports de viatge, i Ifern i Ricarte, divulgació científica, però cap d'ells no era periodista.

La primera experiència catalana d'autèntic periodisme científic de la qual hi ha esment és la de Francesc Salvà i Campillo (1751-1828), metge i investigador reeixit en el camp de les telecomunicacions, de

l'electricitat i de la meteorologia, el qual, de bon començament, va col·laborar en el *Diario de Barcelona*, tot just fundat.

5. *Mostres de periodisme científic en els grans publicistes del segle XIX*

Unes fites notables en la incipient tradició periodística catalana del segle XIX foren: les crítiques de Jaume Balmes (1810-1848) a la frenologia de Marià Cubí, publicades a *La Sociedad* (1851) i reveladores d'una perspectiva científica sòlida i enraonada; els treballs periodístics del metge i intel·lectual liberal Pere Mata (1811-1877) als diaris del decenni dels anys quaranta del passat segle; i una bona part del treball periodístic de Joan Mañé i Flaquer (1823-1901), el periodista que esdevingué el més popular i influent dels articulistes de la segona meitat del segle XIX català.

Jaume Balmes, que ja havia escrit un treball intítulat *La Ciencia y la Sociedad*, desplegat d'acord amb les tècniques argumentatives del gran periodisme moralista anglès del segle XVIII, va dedicar una sèrie d'articles a examinar les idees de Cubí sobre les relacions entre cervell i ànima després d'escoltar-ne la conferència feta a Barcelona el 7 de maig de 1815.

Joan Mañé i Flaquer va iniciar la seva carrera d'home de premsa com a periodista científic. Cal dir que Mañé, molt afeccionat des de jove a les ciències naturals, i d'antuvi aprenent en una farmàcia, havia estudiat mineralogia d'una manera autodidàctica. Els seus primers treballs periodístics foren unes cròniques científiques per a la revista *El Genio*, de Víctor Balaguer, i, més tard, per a *La Discusión*, revista dirigida pel seu amic i, en certa manera, mestre Pau Piferrer.

6. *Positivisme i modernització en el primer periodisme científic en llengua catalana*

Els treballs de Valentí Almirall (1841-1904) al *Diari Català*, el primer que va sortir en llengua catalana (1879-1881), a propòsit de l'invent de la làmpada d'incandescència i les seves divulgacions sobre l'evolucionisme darwinian són reveladors de la funció modernitzadora i de reconstrucció nacional que el forjador del catalanisme polític atribuïa a la ciència i al periodisme científic.

Al periòdic català d'Almirall, d'altra banda, es publicaren les notes diàries d'observació astronòmica signades per Isidre Martí i Turró. També en aquest diari aparegueren les primeres informacions meteorològiques que trencaven el monopoli periodístic a Catalunya de l'alemany Burckhart, les quals Josep Maria Figueres atribueix a Martí i Turró, mentre que uns altres autors afirmen que eren de Miquel Utrillo i Morlius (1862-1934), aleshores jove estudiant d'enginyeria.

Les posicions de tot aquell grup del *Diari Català* lligaven, entre nosaltres, amb el positivisme de Pompeu Gener (1848-1920) i de Pere Estasén i Cortada (1855-1913), positivisme no exempt d'una certa vocació difusora; i, fora d'aquí, lligaven també amb moltes experiències de la literatura realista i naturalista, la més significativa de les quals era la novel·la de Gustave Flaubert (1821-1880) intitulada *Bouvard et Pécuchet* (1877), basada en una tossuda preparació autodidàctica que l'escriptor s'imposà en matèries tan diverses com ara química, anatomia, patologia, geologia, agricultura i horticultura.

Ramon Turró (1854-1926) és, però, el publicista més representatiu d'una línia renovadora d'exigència intel·lectual —retrobada en els nostres temps— que maldava per conciliar la ciència experimental amb la filosofia perquè entenia la ciència com una part fonamental de la cultura.

La tasca de Turró no es pot destriar de certs aspectes del clima intel·lectual de la Catalunya dels anys vint, caracteritzat, entre algunes altres coses, per una voluntat noucentista de filosofia integral, d'arrels hel·lèniques. Era un propòsit que havia mantingut Ramon Turró en el decenni anterior pouant la dimensió biològica del kantisme, i del qual eren aleshores els exponents màxims aquell Joan Crexells (1896-1926) inclinat vers les ciències socials (concretament, l'economia), exactes i físiques i el filòsof Joaquim Xirau (1895-1946), un dels millors informadors periodístics que van tenir les conferències d'Einstein a Barcelona.

7. El Noucentisme, com a Il·lustració catalana

El Noucentisme, entès des de la meva hipòtesi de veure'l, parcialment, com una represa d'una Il·lustració pendent en llengua catalana, havia d'atendre també la vulgarització de les ciències, tant de les humanístiques com de les experimentals.

El primer periodista d'aquell moviment, Eugeni d'Ors, Xènius (1881-1954), va aplicar-se molt particularment a la divulgació científica. Abans d'arribar a la producció dels seus darrers moments («La ciencia de la cultura», de 1963) o del període intermedi del *Nuevo Glosario* («La ciencia y la emoción de la ciencia», «Notas sobre la historia de la Mineralogía», «Los clásicos de la ciencia», «La astronomía apasionada», «La endocrinología»), hi ha assaigs de la mateixa naturalesa en la seva etapa catalana («Els fenòmens irreversibles i la concepció entròpica de l'univers», «Un excel·lent manual de Química») i, sobretot, a les seves gloses diàries a *La Veu de Catalunya* (la més dilatada experiència d'article diari a la premsa catalana de tots els temps), en què trobem peces que han estat molt comentades, sobretot, per estudiosos i tractadictes forans.

Un exemple d'aquesta atenció a D'Ors —molt per damunt de la donada a uns altres autors catalans— que trobem a la doctrina d'autoritats estrangera són els primers comentaris elogiosos de Marcel Robin publicats al *Mercur de France* i les al·lusions al «glosador» que hi ha a obres destacades més recents de retòrica i de teoria literària (Perelman: 1988, 529; Aguiar e Silva, 1972, 267-269).

Un cas més proper, però, a la matèria que aquí m'ocupa és la recepció positiva que va tenir a fora la «Glosa a Ramiro de Maeztu», de 1911, citada successivament per uns quants autors (M. C. Muecke, 1969; Wayne C. Booth, 1986), els quals invoquen aquesta peça periodística orsiana per reforçar les seves anàlisis sobre la «ironia general». Xènius deia en aquest article: «La ciència és ironia: en certa manera, la ciència és tan estètica com l'art.»

8. *Primeres manifestacions reeixides d'autèntic periodisme científic. La prova de foc de l'estada d'Einstein a Barcelona*

La tasca constant del director de l'Observatori Fabra, Josep Comas i Solà (1868-1937), des de *La Vanguardia*, labor continuada a partir dels anys vint fins als cinquanta (sobretot entre 1948 i 1963) per Miquel Masriera (1901-1981) —professor a la Universitat de Barcelona i a la primera Universitat Autònoma i diplomàtic a Zúric en enginyeria química— i, a partir dels anys seixanta, pel metge Lluís Dauí (1927) al mateix diari, és la manifestació més reeixida, entre les capdavanteres, d'un autèntic periodisme científic a la Catalunya moderna.

La primera gran desclosa del periodisme científic català es va acomplir, però, en l'etapa d'entreguerres. La tradició incipient il·lustrada i els corrents renaixentistes, positivistes i noucentistes arribaren aleshores a la seva maduresa. I aquestes condicions favorables es conjuminaven amb el procés de modernització progressiu del nostre periodisme.

L'estada a Barcelona del professor Albert Einstein, en els primers dies del mes de març de l'any 1923, posà a prova la capacitat professional del periodisme barceloní d'entreguerres per a reeixir en la informació sobre matèries científiques, tant pel que fa a les solucions tècniques de vulgarització que hi eren emprades com pel que fa a l'aptitud dels diversos diaris per a acollir el pluralisme ideològic que la teoria de la relativitat suscitava en el món del entesos.

Amb motiu d'aquest esdeveniment, el filòsof Joaquim Xirau i Palau (1895-1946) va fer una incursió esporàdica en el periodisme que, vista des de la perspectiva actual, es pot valorar com l'aportació més encertada, feta en aquells moments, a la informació periodística en llengua catalana relacionada amb una qüestió científica, com ja he explicat en un llibre recent (Casasús, 1991a, 84-88).

El llarg treball de Xirau, publicat a *La Publicitat* del 4 de març de 1923 amb el títol de «Les conferències del professor Einstein», i signat amb les inicials J. X. P., va excel·lir pel seu rigor, intenció, to, precisió i claredat entre la munió de textos informatius sobre la visita d'Einstein a Barcelona que aquells dies proliferaren als periòdics més importants de Catalunya.

La gran batalla per la informació sobre Einstein s'havia entaulat, principalment, entre els diaris *La Publicitat* i *La Vanguardia*. El primer diari esmentat, catalanitzat uns quants mesos abans d'aquesta avinentesa, combinà la inserció de peces signades pels seus articulistes principals, Josep Maria de Sagarra (1894-1961) i Carles Soldevila (1892-1967) —els quals tractaren del fet en clau de literatura mundana—, amb l'encàrrec a Xirau de ressenyar i de comentar les conferències que l'il·lustre professor féu a l'Institut d'Estudis Catalans, a Barcelona. Pel seu cantó, *La Vanguardia* va donar a l'esdeveniment un tractament únicament científic, congruent, d'altra banda, amb les seves posicions editorials ponderades i eclèctiques: va incloure alhora articles de l'astrònom i col·laborador habitual del diari Josep Comas i Solà, antirelativista aferrissat, i cròniques del matemàtic Fernando Tallada (1881-1937), catedràtic de Càlcul i Mecànica Racional a l'Escola d'Enginyers, simpatitzant de les teories einsteinianes.

La tasca periodística de Xirau en aquell moment concret a *La Publicitat* i la de Comas i Solà i Tallada a *La Vanguardia* no desmereixien, tanmateix, de la periodística científica que es feia en aquella època en unes altres cultures professionals més avançades. Tal com ha escrit Thomas F. Glick a propòsit del viatge d'Einstein a Espanya, «la reacció de la premsa catalana a la relativitat, des de les posicions més frívols fins a les més serioses, fou similar a la d'uns altres països on va parlar Einstein» (Glick, 1986).

El periodisme de precisió científica a la Catalunya d'entreguerres havia adquirit, amb tot, un alt grau de maduresa tècnica, conseqüent amb els antecedents d'una rica tradició específica, tant en el terreny més pròpiament periodístic com en els camps propers, en aquest cas, de la literatura de divulgació i d'una determinada literatura descriptiva. Una de les experiències interessants d'aquell temps, desplegada més concretament durant el període de la Generalitat republicana, foren els articles del geògraf i pedagog Pau Vila (1881-1980) a *La Publicitat* (1929-1938), treballs que assolien un alt grau de qualitat de divulgació científica quan tractava de qüestions com la nutrició i la sanitat, vistes des de la perspectiva de l'especialitat humanística de l'autor. Les peces que va escriure sobre la història del consum de llet, l'any 1937, en són el millor exemple, tal com he comentat d'una manera detallada en un article recent (Casasús, 1991b, 62-64).

9. *Tècniques de periodisme de precisió en l'articulisme literari de la postguerra*

Ultra la meritòria i esforçada tasca de Masriera i, després, de Daufí, dins l'eixorquia intel·lectual del periodisme català de la postguerra cal assenyalar algunes mostres d'incorporació de matèries científiques i de tècniques de periodisme de precisió en l'articulisme literari de l'època.

Aquest vessant indirecte del periodisme científic té també els seus equivalents a les literatures foranes, sobretot a les més properes a la nostra formació cultural: les anglosaxones d'Edgar Allan Poe (1809-1849) i, molt concretament, del Thomas de Quincey (1785-1859) d'«El cotxe correu anglès» (*The English Mail-Coach*, 1849) i, més especialment, la francesa.

Els recursos que emprà Flaubert a la seva novel·la enciclopèdica abans esmentada són hereus del vell esperit de la Il·lustració —o del

més llunyà de les solucions de Leonardo da Vinci (1452-1519) per al seu *Còdice Atlàntico*— i s'encadenen amb la tradició d'alguns aspectes de Marcel Proust (1871-1922) (la irrupció gradual de la modernitat tecnològica en *A la recerca del temps perdut*) o de l'exactitud poètica de Stéphane Mallarmé (1842-1898), de Charles Baudelaire (1821-1867) i, sobretot, del Paul Valéry (1871-1945) que descriu el dolor de Monsieur Teste (en *Une soirée avec Monsieur Teste*, 1896).

Aquesta última al·lusió ens permet aportar el nostre exemple particular: la minuciosa i rigorosa descripció de les sensacions algèsiques d'un infart de miocardi que va escriure Josep Pla (1897-1981) l'any 1972 (Pla, 1974): era el «seu» infart de miocardi. El resultat és, al meu entendre, el millor autoreportatge de la periodística catalana. Aquesta peça mestra de Pla és un viatge prodigiós pel espai intern del cos i pels circuits inaprehensibles de la hiperestèsia. Diuen que es va inspirar en la *Patología y Clínica Médicas* del doctor Agustí Pedro i Pons (1898-1971), però la veritat és que el ja vell periodista havia superat un infart i que en les seves tècniques de descripció i narració hi ha molt dels millors Stendhal (1783-1842), Proust i Valéry.

La fórmula del reportatge que Pla va compondre sobre l'infart que ell mateix havia tingut retornà recentment amb uns articles memorables que publicà a *La Vanguardia* Manuel Ibáñez Escofet (1917-1990) després de la seva darrera malaltia (*La Vanguardia*, dies 25, 27 i 30 d'agost i 1 de setembre de 1988).

L'esplèndida revifalla actual del periodisme científic a Catalunya enllaça certament amb l'evolució actual del periodisme a escala universal, però també és el resultat de tota aquesta tradició nacional enregistrada en la història de la nostra premsa.

Bibliografia

- AGUIAR E SILVA, Vitor Manuel de. *Teoría de la literatura*. Madrid: Gredos, 1972.
- BOOTH, WAYNE C. *Retórica de la ironía*. Madrid: Taurus, 1986.
- CASASÚS, Josep Maria. *Periodisme que ha fet història*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1991a.
- «L'articulisme de precisió de Pau Vila, en una aportació entenimentada i erudita a la periodística de guerra». *Cultura* (abril 1991b, núm. 22, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya).
- LAUSBERG, Heinrich. *Manual de retórica literaria*. Madrid: Gredos, 1983.
- MUECKE, D. C. *The Compass of Irony*. Londres: Methuen, 1969.
- PERELMAN, Chaïm; OLBRECHTS- TYTECA, Lucie. *Traité de l'argumentation*. Brussel·les: Éditions de l'Université de Bruxelles, 1988.
- PEUCER, Tobias. «Sobre els relats periodístics». *Periodística* [Barcelona], (1990), núm. 3.
- PLA, Josep. *Notes per a Silvia*. A: *Obra completa*. Vol. 26. Barcelona: Destino, 1974.